

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ, ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Тіхоненко С.О.

аспірант,

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

ТЕОРІЯ ГРОТЕСКУ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИВЧЕННЯ

Явищу, що позначається словом «гротеск», тисячі років. Цей тип образної експресії виник разом з появою мистецтва. Колись він відображав міфологічний синкретизм світогляду, згодом відчув на собі низку змістовних метаморфоз [9, с. 440]. Це один із найдавніших способів художнього узагальнення, що не втратив своєї актуальності й донині. У літературознавстві останнього століття гротеск постійно перебуває в полі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників (М. Бахтін, Ю. Манн, В. Кайзер, Я. Зунделович, Д. Козлова, А. Дежуров, Т. Дормідонова, О. Шапошнікова, А. Базілевський, Т. Самійленко, О. Ніколенко та ін). Такий інтерес до гротеску обумовлений тим, що незважаючи на велику кількість досліджень природи гротеску, науковці так і не дійшли єдиної думки щодо сутності та сфер його функціонування.

Гротеск – grotesque (фр.). В буквальному перекладі означає «химерний», «комічний». Перебільшення, гіперболізм, надмірність, надлишок – є одним із основних ознак гротескного стилю. Термін «гротеск» використовується для характеристики дивних і перекручених форм. Він синонімічний із поняттями «дивний», «фантастичний», «ексцентричний» і, часом, «потворний». Гротеск завжди містить у собі художнє відхилення від норми. Але, на відміну від сатири, вирізняється двоплановістю, внутрішнім підтекстом зображення. У фантастичній формі поєднується жахливе і смішне, потворне і піднесене, він вводить елементи нереальності в реальність, доводячи її до абсурду, додаючи зловісності та потворності, змінюючи м'якість гумору та іронії, надаючи сюжету трагічного забарвлення.

Етимологія поняття «гротеск» походить від слова «грот» (франц. grotte, від італ. grotta) – неглибока печера зі склепінчастою стелею та широким входом. У XV ст. у Римі під час розкопок підземних приміщень – гrotів «Золотого будинку» Нерона (I ст. н.е.) – були знайдені давньоримські ліпні орнаменти, у яких химерно поєднувалися образотворчі й декоративні мотиви рослинних і тваринних форм, включаючи і фігури людей. Саме ці орнаменти і були названі «гротесками». Гротеск з'явився задовго до того, як з'явився термін, що його позначає. Кентаври, химери, грифони з грецьких міфів, боги

Стародавнього Єгипту з тілами людей і головами тварин, – являють собою суть гротескного тіла [4, с. 14].

На думку одного із дослідників гротеску А. Дежурова, існуюче визначення терміна не в усьому відповідає сучасному та історичному розумінню слова «гротеск». Найчастіше гротеск поєднується в науковій свідомості із суміжними поняттями карикатури, літоти, гіперболи, трагікомедії [2, с. 5]. Як тип художньої виразності, гротеск розглядається у значенні образу, стилю й жанру. Він, як правило, заснований на фантастиці, сміху, гіперболі, химерному поєднанні та контрасті фантастичного і реального, прекрасного і потворного, трагічного і комічного, правдоподібності і карикатури [4, с. 14].

Дослідження гротеску з'явилися в II пол. XVIII ст. Першим великим дослідженням гротеску стає книга К. Фльогеля «Історія гротескної коміки» (1788), що побудована на матеріалі середньовічних народно-святкових форм. Хоча гротеск посідає важливе місце в сучасному мистецтві, йому присвячується мало теоретичних досліджень. Одне з небагатьох – книга В. Кайзера «Гротеск у живописі та поезії» (1957). У пошуках загальної характеристики гротеску як естетичної та світоглядної категорії В. Кайзер виділяє такі ознаки: 1) гротеск – художня структура відчуженого світу, що порушує наші звичні способи орієнтації; 2) гротеск – форма дії безособового «воно», руйнівні сили, що відчужують, залишаються неназваними і невпізнаними; 3) образи гротеску є грою з абсурдним; 4) образи гротеску іноді можуть бути спробою «закляття» демонічних руйнівних сил [3, с. 246]. Невід'ємною рисою гротеску дослідник вважає «демонічний» початок, на думку В. Кайзера, в основі творіння гротеску лежать психологічні комплекси і породжуваний ними страх [5, с. 5]. М. Бахтін вважав, що книга В. Кайзера містить багато цінних спостережень, хоча науковець і не погоджується із загальною концепцією теорії В. Кайзера, обстоюючи думку, що В. Кайзер подає свої висновки, спираючись тільки на аналізі модерністського гротеску [1, с. 55].

У 1965 році було видано дослідження М. Бахтіна «Творчість Франсуа Рабле і народна культура середньовіччя і Ренесансу», в якому подано глибокий аналіз сутності гротеску. На відміну від авторів багатьох інших історико-літературних праць, М. Бахтін не обмежився конкретними спостереженнями над своєрідністю творчості Ф. Рабле. Він дав огляд зарубіжних праць про гротеск і запропонував своє розуміння проблеми.

Наступного року вийшла книга Ю. Манна «Про гротеск у літературі» (1966), яка містить теоретичний розгляд проблеми літературного гротеску, характеризує місце гротеску в реалізмі. Зазначені роботи поклали край розмовам про «незаконність» терміну «гротеск» у літературознавстві [8, с. 9].

У XX столітті європейська гротескологія істотно оновлюється в зв'язку з появою нового розуміння процесів пізнання і творчості, що реалізувалися в некласичній і, пізніше, постнекласичній методології сучасного літературознавства. Епоха модернізму запропонувала нові підходи до інтерпретації гротеску, що виходить за межі прагматичних тверджень у хитку

область парадоксального. До теперішнього часу питання про внутрішню семантику категорії гротеску, її методологічні засади і художні функції залишається відкритим для наукової рефлексії [7].

З традиційної точки зору, гротеск – система художніх форм, що відхиляються від якоїсь ідеальної норми формотворчості або протиставлених їй, а також покликаних виявити невідповідність «нормі життєподібності», зображуваних подібними засобами предметів і персонажів (А. Лосєв і Д. Шестаков «Історія естетичних категорій», роботи Ю. Манна і Х Гюнтера, Ю. Лотман «У світі гротеску і філософії»). Інша точка зору у М Бахтіна, який, навпаки, говорить не про відхилення від норми, а про дві рівноправні і взаємодоповнюючі естетичні норми (або канони), що співіснують у культурі протягом багатьох століть. У трактуванні М. Бахтіна, гротеск – уявлення життя в його амбівалентному, внутрішньому суперечливому процесі [1, с. 31].

Відомий дослідник поетики гротеску Юрій Манн називає предметом гротескного зображення «аномалію» дійсності, окрім того, останні є ще й засобом зображення. Він переконаний, що для досягнення ефекту гротеску недостатньо одного лише зсуву планів, на яких побудовані іронія, травестія, пародія, – хоча гротеск часто «виростає» на їхній основі. Гротеск, на відміну від пародії і травестії, не має об'єкта пародіювання, тому сприймається абсолютно самостійно. Первинна умовність в гротеску подвоюється, відкриваючи читачеві світ не просто вторинний по відношенню до реального, але створений за принципом «від протилежного» (скасовуються категорії причинності, норми, закономірності та ін.). Вказуючи, що для гротеску характерна фантастика, дослідник зауважує, що можливий гротеск і без фантастики. За характером фантастики гротеск ділиться Ю. Манном на два основних види: фантастика як наслідок, логічний розвиток певних якостей героя, і фантастичне припущення, в якому фантастика є умовою, вихідним пунктом дії і сприймається як щось нав'язане персонажам і явищам. Обом видам гротеску, на думку Ю. Манна, в однаковій мірі властива повнота, предметність зображення; гротескний світ відтворений до дрібниць, забезпечений великою кількістю подробиць [6, с. 29].

Виходячи з нашої наукової розвідки, можна зробити такі висновки: гротеск, як філософська та літературознавча категорія привертала та привертає увагу багатьох літературознавців. Питання вивчення природи гротеску та гротескних форм у літературі на сьогоднішній день ставить перед гротескознавством багато завдань: глибоке дослідження особливостей гротеску у смисловому полі тексту художнього твору, вияву та функцій гротеску на різних рівнях структури тексту, вплив гротескної образності на сучасний літературний процес в цілому.

Список використаних джерел:

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин – М.: Художественная литература, 1965. – 545 с.
2. Дежуров А. С. Гротеск в немецкой литературе XVIII века: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филологических наук спец. 10.01.05 Литературы народов Европы, Америки и Австралии / А. С. Дежуров – М., 1996. – 27 с.
3. Дмитриева Н. А. В поисках гармонии. Искусствоведческие работы разных лет. / Н. А. Дмитриева – М.: Издательство Прогресс-Традиция, 2009. – 520 с.
4. Жердев Е. В. Гротеск в графическом искусстве / Е. Жердев, Е. Рыжкина // Декоративное искусство и предметно-пространственная среда. Вестник МГХПА. – 2015. – № 1. – С. 13-30.
5. Кобленкова Д. В. Проблемы становления гротеска / Д. В. Кобленкова // Новый филологический вестник. – 2006. – № 3. – С. 1-14.
6. Манн Ю. В. О гротеске в литературе. / Ю. В. Манн. – М.: Сов. писатель, 1966. – 184 с.
7. Невярович Н. Гротеск в структуре научного и художественного сознания. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/2286> (дата звернення 22.10.2017)
8. Николаев Д. П. Сатира Щедрина и реалистический гротеск / Д. П. Николаев. – М. : «Художественная литература», 1977. – 358 с.
9. Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века / [Базилевский А. Б., Гирин Ю. Н., Зверев А. Н.и др.] под ред. А. П. Саруханян. Москва: ИМЛИ РАН, 2002. – 568 с.